

Inhoud

SCHOLEN IN DE MIDDELEEUWEN	2
SCHOLEN IN DE ZEVENTIENDE EEUW	6
SCHOLEN IN DE NEGENTIENDE EEUW	11
ONDERWIJS EN WETGEVING.....	16
SCHOLEN IN DE TWINTIGSTE EEUW	19

SCHOLEN IN DE MIDDELEEUWEN

EERSTE SCHOLEN IN NEDERLAND

Over de allereerste scholen in ons land is weinig bekend. Ze zijn waarschijnlijk opgezet naar het voorbeeld van Engelse kloosterscholen. In de zevende en achtste eeuw na Chr. bestonden er in Engeland al scholen in kloosters. Slechts een klein aantal jongens kreeg daar een opleiding tot monnik of priester.

Vanuit Engeland staken geestelijken, ook wel missionarissen genoemd, over naar het vasteland van Europa om het christelijk geloof te prediken. Twee beroemde missionarissen zijn Bonifatius en Willibrordus. Zij leidden jongens op die hen bij het missiewerk konden helpen. Rond 750 na Chr. richtte een leerling van Bonifatius, Gregorius, een kloosterschool op in Utrecht. Het is één van de eerste scholen in ons land waarover iets bekend is.

KAREL DE GROTE

Karel de Grote heerste van 768 tot 814 na Chr. over het Frankische rijk. Om dit grote rijk te kunnen besturen was het opgedeeld in gouwen. Aan het hoofd van elke gouw stond een graaf. Graven waren leenmannen die deze stukken land in leen kregen van de leenheer, Karel de Grote, die zij moesten gehoorzamen. Zandgraven controleerden namens de leenheer het werk en het land van de leenmannen. Ook kloosters kregen land in leen van de leenheer. De stukken land werden bebouwd door boeren die een deel van de oogst moesten afstaan. Karel de Grote liet voor zichzelf vorstelijke paleizen en boerderijen bouwen zoals het Valkhof in Nijmegen dat nu een museum is. De boerderijen werden paltzen genoemd en als vorm van belasting moesten boeren uit de omgeving hier een deel van hun opbrengst brengen.

Voor het besturen van zijn rijk maakte Karel de Grote dus gebruik van ambtenaren, graven, zendgraven en geestelijken. Zij waren vrijwel de enigen die zijn bevelen en wetten konden opschrijven en lezen. De rest van het Frankische volk was analfabeet.

"Et ut scolae legentium puerorum fiant...": "En dat er scholen zullen gesticht worden, waarin de kinderen lezen...." Zo luidde in 789 na Chr. een wet van Karel de Grote. Om het christelijk geloof te verspreiden vaardigde Karel de Grote een aantal onderwijswetten uit. Daarin stond onder meer geschreven dat alle Frankische jongens in een kloosterschool moesten leren lezen, schrijven, bidden en zingen. De bijbel speelde daarbij een belangrijke rol.

Velen herinneren zich het verhaal dat Karel de Grote de scholen in ons land heeft opgericht. Bovendien zou hij alle scholen persoonlijk bezocht hebben om de leerlingen te overhoren. Dit verhaal klinkt te mooi om waar te zijn en heeft teveel een moralistische bedoeling. Het is dan ook grotendeels verzonnen. Wel heeft Karel de Grote een aanbeveling uitgevaardigd om in alle Bisschopssteden scholen te stichten.

Niet alleen achtte hij het leren lezen en schrijven op scholen van groot belang, ook zag hij hierin een middel tot verdere christianiseren van de bevolking. Hierdoor hoopte hij een grotere eenheid in zijn rijk te bewerkstelligen.

Het is maar de vraag of er veel jongens naar de kloosterschool zijn gegaan. Kinderen werkten meestal van jongs af aan met hun ouders op het land of in de werkplaats om aan de dagelijkse kost te komen. Waarschijnlijk waren er in deze tijd maar weinig scholen. Toch zijn de onderwijswetten die Karel de Grote heeft uitgevaardigd, belangrijk geweest voor de ontwikkeling van scholen in latere eeuwen.

In 800 werd Karel de Grote door de Paus tot keizer gekroond. Hij stierf in 814 en is in de Domkerk van Aken begraven. Zijn Rijk viel uiteen in drie kleinere rijken, Nederland viel onder het Duitse Keizerrijk. Door het ontbreken van gezag van de Duitse Keizer gingen de graven zich als zelfstandige vorsten van hun gouwen beschouwen. Zij moesten zich echter verdedigen tegen de aanvallen van Noormannen uit Noorwegen en Denemarken die met name de kustgebieden aanvielen.

DE KLOOSTERSCHOOL 12^E EEUW

VERNIEUWINGEN

De beslissing om naar een klooster te gaan was een beslissing voor het leven. Er werden jongens opgeleid voor een kerkelijke of ambtelijke functie. Een ander woord voor ambtenaar is klerk dat afgeleid is van het Latijnse clericus dat geestelijke betekent.

Door maatschappelijke ontwikkelingen kwam daar vanaf de 11^e eeuw verandering in. De opkomst van steden en vooral de groeiende handel en nijverheid deed de behoefte ontstaan aan beter opgeleide burgers. Daarom lieten de kloosters een klein aantal burgerjongens toe om hen op te leiden voor functies in het plaatselijk bestuur en de handel. De schooltijden op de kloosterschool bleven echter afhankelijk van de kerktijden. Zowel de leraar als de leerlingen waren of werden aanvankelijk monnik of priester, burgerjongens kregen functies in het bestuur en de handel.

DE SCHOOL

Het aantal scholen was klein. Burgerjongens die de eenvoudig opgezette kloosterscholen bezochten kwamen vanuit de wijde omgeving. Als gevolg van de toelating van burgerjongens tot een kloosterschool veranderde de locatie van de school in het kloostercomplex. De burgerjongens mochten namelijk het kloosterleven niet verstoren. We kunnen dan ook op oude plattegronden zien dat de kloosterschool van het binnenhof verplaatst werd naar de buitenmuur of rand van het kloostercomplex waardoor het kloosterleven ongestoord door kon gaan.

Omdat er nu sprake was van de opleiding aan burgerjongens (meisjes werden pas in de veertiende eeuw tot kloosterscholen toegelaten) ontstond de wens het religieuze karakter van het onderwijs te versterken. Op de muren van de kloosterschool waren daarom schilderijen te zien van de kruisiging, het Lam Gods en Christus Triomfator met de vier evangelisten: Mattheüs (Engel), Marcus (Leeuw), Johannes (Adelaar), Lucas (Stier). Ook hieruit blijkt nog eens duidelijk dat onderwijs in de Middeleeuwen vóór alles een kerkelijke aangelegenheid was.

HET ONDERWIJS

Een kloosterschool omvatte dikwijls zowel het eerste onderwijs als het vervolg onderwijs, het latere universitaire niveau. In de onderbouw werd aandacht besteed aan lezen, schrijven en zingen. Belangrijk was het leren beheersen van de Latijnse taal, aangezien bij iedere vorm van verder onderwijs het Latijn de voertaal was. Na de onderbouw kregen de leerlingen les in de zeven vrije kunsten, bestaande uit drie taalvakken en vier wiskundevakken. De drie taalvakken, of het trivium, omvatten grammatica (structuur van taal en literatuur), retoriek (mondelijke en schriftelijke vaardigheid in stijl en voordracht) en dialectiek (inhoud en opbouw van een betoog en argumenteren). Wie deze taalvakken voldoende beheerste ging verder met de vier wiskundevakken of het quadrivium. Dit bestond uit rekenkunde, wiskunde, sterrenkunde en muziek (hieronder viel niet het musiceren maar een soort wiskundige muziektheorie).

Hierna kon men nog verder studeren, bijvoorbeeld theologie of rechten. Tot de negende eeuw werden al deze vormen van onderwijs aan één school gegeven.

In een kloosterschool werd slechts een klein aantal jongens onderwezen in het lezen van de bijbel, vrome verhalen over heiligen en psalmen. De leeftijden van de jongens konden variëren van circa zes tot twaalf jaar. Ook het niveau van het onderwijs en de lesstof varieerden. Geen enkele kloosterschool was gelijk aan de andere. Sommigen gaven basisonderwijs, anderen gingen daarentegen veel verder. Veel hing af van de kennis, belezenheid en wijsheid die een leraar bezat.

Schoolkinderen konden zich maar het beste aan de regels houden. Op veel afbeeldingen van scholen is te zien dat er hardhandig gestraft werd. In de Middeleeuwen vond men het slaan met de stok of de roede heel gewoon. In de Bijbel staat immers:

"Tuchtroede en terechtwijzing geven wijsheid";
maar een kind, dat aan zijn eigen wil wordt
overgelaten, doet zijn moeder schande aan." (Spreuken 29:15)

LEERMIDDELEN EN VAKKEN

In de Middeleeuwen werden boeken met de hand geschreven, ze waren schaars en daarom kostbaar. Op kloosterscholen waren weinig leerboeken voorhanden. De meester las een tekst voor uit zijn boek en de leerlingen leerden de psalmteksten vervolgens uit het hoofd. Veel boeken waren in vraag- en antwoordstijl of in dichtvorm geschreven, waardoor de teksten makkelijk te onthouden waren. Alle boeken waren geschreven in het Latijn. Het Latijn was een universele taal die in de kerk, het onderwijs en de wetenschap werd gebruikt. Voor de onderlinge communicatie golden geen grenzen wat de uitwisseling van kennis en informatie heel eenvoudig maakte. Pas tegen het einde van de Middeleeuwen week het Latijn voor de landstalen. Op de universiteiten bleef het Latijn tot in de negentiende eeuw gehandhaafd. Wanneer een leerling een tekst uit het hoofd had geleerd kon hij de tekst leren lezen. Letter voor letter en woord voor woord leerden leerlingen lezen.

Het schrijven werd eerst geoefend met een schrijfstift of stylus op een wastafeltje. Een wastafeltje had een houten of metalen plaatje als ondergrond met opstaande randjes. Op de gladde zijde werd was opgebracht en in deze waslaag schreven de leerlingen met de ijzeren stylus de letters. Het uiteinde van de stylus was afgeplat, zodat fouten glad gestreken konden worden en verbeterd konden worden. Net als de lei was de wastafel uitermate geschikt om mee te leren schrijven omdat het steeds opnieuw gebruikt kon worden. Het leren schrijven ging op dezelfde wijze als het leren lezen. Eerst werden er letters dan lettergrepen en vervolgens psalmteksten nageschreven. De monniken schreven in de schrijfruimte van het klooster, het scriptorium, met ganzenveren op perkament en later papier.

Zingen was een belangrijk vak op de scholen. De leerlingen waren verplicht om aan diverse godsdienstige oefeningen en kerkdiensten deel te nemen en daar de psalmen te zingen. Het vak rekenen werd belangrijk op het moment dat burgerjongens tot de kloosterschool werden toegelaten.

SCHOLEN IN DE ZEVENTIENDE EEUW

DE MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT

In de veertiende eeuw stegen door toename van de bevolking, nieuwe nederzettingen en economisch herstel het aantal parochies of kerkgemeenschappen en daarmee tevens het aantal scholen. Parochies met voldoende middelen stelden een meester aan die de kinderen kon onderwijzen. Zo ontstonden naast de kloosterscholen parochiescholen.

Scholen kwamen daardoor dichterbij huis te liggen waardoor het mogelijk werd om op jongere leeftijd een aantal jaren onderwijs te volgen. Tegelijkertijd beschikte de kerk dan over een koor omdat zingen een belangrijk vak bleef op school. Koren werden door de bevolking erg gewaardeerd. Er bestaan nog steeds enkele koren van scholieren. In Oxford en Cambridge bijvoorbeeld zijn aan verschillende kerken scholen verbonden waar jongens vanaf 8 jaar gratis onderwijs volgen. Ze zingen in alle kerkdiensten en volgen enkele uren per dag zangstudie.

Hoewel de parochiescholen eenvoudiger opgezet waren dan de oorspronkelijke kloosterscholen, was het inmiddels wel voor meer kinderen mogelijk geworden te leren lezen en schrijven zonder zich te binden aan het kloosterleven. Het onderwijs was tot dan toe nog in handen van de kerk.

Naast de kerk hadden de stadsbesturen echter ook het recht gekregen, of beter gezegd ze hadden het recht van de graaf gekocht, om scholen op te richten en te beheren. Veel stadsbesturen richtten een Latijnse of Grote school op en daaraan gekoppeld de Cleyne of Laege School. Deze laatste school was in eerste instantie vaak een onderafdeling van de Latijnse school. Langzamerhand verzelfstandigde de onderafdeling zich tot een aparte Laege of Nederduitse school. Op de Laege school gaf de meester in de moedertaal, het Nederduits, les in zang, geloofskennis, lezen, schrijven en rekenen en in een heel enkel geval ook de eerste beginselen van het Latijn. Deze school was min of meer de voorloper van de huidige basisschool. De Laege, Cleyne of Nederduitse scholen waren geschikt voor kinderen tot 8 à 9 jaar en duurde 2 tot 3 jaar.

Sommige stedelingen stuurden hun kinderen liever naar particuliere bijscholen. Het onderwijs op veel van deze bijscholen was afgestemd op de praktijk van alledag. Leerlingen kregen er les in de moedertaal, het schrijven van brieven, rekenen, boekhouden en soms het spreken en schrijven van de Franse taal. Ook waren er in veel steden enige kleinkinderschooltjes, matresseschooltjes, ABC-schooltjes en bewaarschooltjes waar weinig onderwijs werd gegeven.

De bijscholen, hoe eenvoudig ook, vormden wel degelijk een bedreiging voor de stadsschool. De inkomsten konden door de aanwezigheid van bijscholen drastisch afnemen. Stadsscholen zetten de traditie van de kerkelijke scholen voort. Stadsbesturen beheerden de stadsscholen namelijk niet om ander onderwijs te bewerkstelligen, maar om meer zeggenschap over het bestuur van de stad te krijgen. De bijscholen pasten het onderwijs wel aan op de vraag van de maatschappij naar ander onderwijs.

Zo specialiseerden zij zich bijvoorbeeld in Frans en rekenen, vakken die op de stadsscholen niet gegeven werden. Ook waren er bijscholen die zich richtten op meisjes en jonge kinderen.

Om de concurrentie zoveel mogelijk te beperken, stelden de steden bepalingen op waaraan de bijscholen zich moesten houden. De meest voorkomende bepaling was het verbod les te geven in Latijn. Daarnaast moesten de bijscholen vaak het schoolgeld vergoeden dat de stadsschool mis liep doordat de leerling daar niet heen ging.

Over het algemeen werden op bijscholen meisjes en jonge kinderen toegelaten. Het onderwijs was van een lager niveau, niet in het Latijn en bevatte vakken die niet op de stadsscholen werden onderwezen.

Er was dus in de zeventiende eeuw voor de meeste kinderen gelegenheid om naar school te gaan. Naar een gerenommeerde stadsschool, een bijschool of een eenvoudig dorpschooltje. Toch ging lang niet iedereen.

Humanisten zoals Erasmus (1469-1536) hadden al eerder het belang van onderwijs ingezien. Het Humanisme greep terug op de antieke oudheid. Bij de opvoeding hield het Humanisme rekening met de lichamelijke opvoeding (sport, spel en sobere levenswijze), de geestelijke opvoeding (godsdienst) en de morele en intellectuele opvoeding door het leren kennen van de klassieken en het leren lezen, schrijven en spreken in Grieks en Latijn.

Meer echter dan het Humanisme was de Reformatie van belang voor het stichten van nieuwe scholen. In 1517 spijkerde Luther een papier met daarop een aantal bezwaren tegen de katholieke geloofsleer, aan de deur van de kapel te Wittenberg. De al langer durende discussie over kerkhervormingen raakte in een stroomversnelling. Er brak een strijd uit tussen protestanten en katholieken.

De Reformatie keerde zich net als het Humanisme tegen de Middeleeuwen. Beiden grepen terug naar de Oudheid. Luther pleitte voor onderwijs aan meisjes, in de moedertaal en voor een overheid die het schoolgaan van kinderen zou stimuleren.

In de meeste steden in ons land kregen de hervormingsgezinden of Protestanten de overhand. Het verkondigen van het katholieke geloof in kerk en school werd officieel verboden. Doel van het onderwijs werd nu kinderen de calvinistische leer bij te brengen.

DE INRICHTING VAN HET ONDERWIJS

In de jaren 1618 en 1619 werd er op de Synode of kerkvergadering in Dordrecht een aantal afspraken gemaakt over de nieuwe geloofsleer. Daarbij stelde men ook enkele regels voor het onderwijs op:

- katholieke schoolmeesters, monniken, priesters en nonnen mochten niet langer lesgeven op de scholen
- schoolmeesters moesten beloven dat zij hun leerlingen in de geest van het Protestantisme zouden onderwijzen
- paapsgezinde of katholieke leerboeken werden op de scholen verboden

Veel regels van de Dordtse Synode kwamen terug in allerlei stadsverordeningen voor het onderwijs. De schoolmeester moest voortaan de besluiten van de Dordtse Synode onderschrijven door de formulieren van de confessie te ondertekenen. Aanvankelijk werden schoolmeesters die weigerden te tekenen niet direct ontslagen. Tot 1650 was er namelijk een tekort aan protestantse schoolmeesters die hen konden vervangen.

EEN DORPSSCHOOL 1662

DE SCHOOL

De dorpsschool uit 1662 is nagebouwd naar een schilderij van Adriaan van Ostade. Het is een goed voorbeeld van een Nederduitse, Laege school. Je kunt goed zien dat de scholen in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw vaak letterlijk een rommeltje waren. Leerlingen van verschillende leeftijden zaten bij elkaar in een klein, donker en vies schoollokaal. Aan het plafond hing een plank om levensmiddelen op te zetten zodat muizen en ratten er niet aan konden komen. Tot de negentiende eeuw werden er geen speciale gebouwen neergezet om een school in te huisvesten. Een leegstaande schuur, kamer of keuken van de schoolmeesterswoning vond men goed genoeg.

Verlichting en verwarming ontbraken op deze scholen. Een aantal schoollokalen werd 's winters door een open vuur verwarmd. Als de schoorsteen slecht trok of zelfs ontbrak, zaten de kinderen als gerookte haringen in een ton. Geen wonder dat veel kinderen op school ziek werden. Door het ontstaan van parochiescholen en Nederduitse scholen nam het aantal scholen toe.

HET ONDERWIJS

Er gingen niet alleen jongens maar ook meisjes naar school. Kinderen van alle leeftijden zaten door elkaar aan een tafel, op een krukje of op de grond. De kinderen waren niet ingedeeld in klassen of schooljaren. Er werd hoofdelijk onderwijs gegeven. Ieder kind kreeg van de meester een opdracht. Tweemaal per dag moest de leerling bij de lessenaar van de meester komen waar de opdracht werd nagekeken of overhoord. Na het overhoren gaf de meester het kind nog een aanwijzing en een nieuwe taak zodat de leerling zelfstandig verder kon leren. Of een leerling nu knap of dom was, niemand kon 'blijven zitten'. Er waren immers geen klassen. Elk kind leerde in eigen tempo zijn lesjes. De oudere kinderen hielpen de jongeren zoals de twee meisjes vooraan. Er werd hardop geleerd waardoor het waarschijnlijk erg rumoerig was in de school. Als het nodig was werd een leerling door zijn ouders van school gehaald om te werken.

De kinderen leerden lezen, schrijven en in sommige gevallen, als de ouders daarvoor extra wilden betalen, rekenen. De leerlingen moesten voor elk vak enige stuivers per week aan de meester betalen. Rekenen was het duurste vak en werd op eenvoudige dorpsscholen niet veel gegeven.

In verordeningen is terug te vinden dat kinderen 6 uur per dag op school zaten. Ze waren op woensdag- of zaterdagmiddag geheel of gedeeltelijk vrij en hadden een middagpauze van een

tot twee uur. Afhankelijk van de kerktijden en de nevenfuncties van de meester werd er 's morgens, 's middags en of 's avonds school gehouden. Vanaf 1600 worden er vakanties genoemd die steeds langer werden en meestal gehouden werden rond Kerstmis, Pasen, Pinksteren en tijdens de jaarlijkse kermis.

De vakanties waren niet zo zeer voor de kinderen bedoeld, die konden zo vaak vrij nemen als de ouders nodig vonden, maar voor de meester die dan voor familiebezoek of zaken op reis kon gaan.

Veel schoolmeesters waren niet voor hun vak opgeleid. Sommige meesters konden amper lezen of schrijven. De schoolmeester ontving onregelmatig schoolgeld omdat kinderen vaak wegbleven in oogsttijd en per week of vak betaalden. Om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien hield de meester er verschillende bijbaantjes op na zoals koster, klokkenluider, grafdelver, schapenscheerder en voorzanger in de kerk. De meester kon daarom soms 'even een uurtje' van school zijn. Zijn vrouw of een van de oudere kinderen pasten dan op. Bij dronkenschap of onzedelijk gedrag werd hij ontslagen.

Ook in deze tijd was een aframmeling met de roe en stok, of een tik op de hand niets bijzonders. De pechvogel speelde daarbij een speciale rol. Wanneer er kattenkwaad uitgehaald werd, zoals de jongens die achter het houten schot naast de meester aan het vechten zijn, gooide de meester de ongeluks- of pechvogel naar een kind. De deugniet moest de met zemelen gevulde pechvogel naar de meester terugbrengen. Voor de lessenaar werd meteen de straf uitgedeeld. De leerling was een pechvogel, hij kreeg klappen met de plak.

9

Daarnaast werden het ezelsbord en schandbord gebruikt. Kinderen kregen het ezelsbord omgehangen als zij dom waren geweest en bijvoorbeeld veel fouten hadden gemaakt. Het schandbord, dat zwaarder was, werd gebruikt als een kind iets schandelijks had gedaan zoals liegen, plagen, appels stelen of onbeleefd zijn. Terwijl het ezelsbord in de school werd gebruikt moest een kind met een schandbord, vooral in de dorpen, vaak buiten de school staan zodat iedereen hem kon zien.

LEERMIDDELEN EN VAKKEN

Bij het leren lezen werd het ABC-plankje of Hornbook gebruikt. Dit waren houten plankjes met daarop het alfabet of het alfabet en het Onze Vader. Een plankje dat afgedekt is met een laagje hoorn wordt een hornbook genoemd. Het ABC-plankje en het hornbook waren spelmethodes, kinderen leerden er spellend mee lezen. Eerst werden alle letters uit het alfabet geleerd, vervolgens leerden kinderen al spellend lettergrepen en eenvoudige woorden lezen. Bij deze methode werden de letters uitgesproken zoals ze in het alfabet benoemd werden. Zodoende hoorde je klanken die met de uitspraak van het woord niets te maken hadden. Door veelvuldige herhaling onthield een kind uiteindelijk dat bijvoorbeeld de letters es-tee-oo-ee-el het woord 'stoel' vormden. Vaak werden betekenisloze lettercombinaties, gebeden en stichtelijke teksten gespeld. Het leren lezen was op deze manier een onnatuurlijke en langdurige aangelegenheid. Het belangrijkste schoolboek was het Groot ABC-boek of Haneboek. De afbeelding van een haan vóórin het boekje ging vergezeld van een rijmpje dat de kinderen tot christelijke deugden moest opwekken. De haan was het symbool voor waakzaamheid dat gebruikt werd om mensen

aan te sporen "wakker", deugdzaam en leergierig te blijven. In dit boek waren naast het alfabet, spel- en leesoefeningen, gebeden en spreuken opgenomen.

Pas als een kind kon lezen kon het met schrijven beginnen. Schrijven gebeurde met een ganzenveer. Voordat met een ganzenveer geschreven kon worden werd de schacht leeg gehaald, de penpunt ontvet (anders zou de inkt er direct weer aflopen) en werd er een sneetje in de penpunt gegeven. Dit gebeurde met een scherp mesje en werd het vermaken van de pen genoemd. De veer werd in de inkt gedoopt waarna de inkt tussen de twee 'poten' kon wegvloeien op het papier. Door steeds een wisselende druk op de pen uit te oefenen vernauwde of verwijdde het sneetje zich zodat er dun-dik verschillen in het schrift zichtbaar werden. Schrijven werd in deze tijd als een kunst beschouwd. Er werd vooral geleerd mooi te schrijven, waarbij uitbundige krullen hoofdletters sierden en kleine letters in dun en dik geschreven werden. Voor het kladwerk werden meestal een lei en griffel gebruikt, aangezien veren en papier kostbaar waren. Lei is een steensoort dat onder andere in België wordt gewonnen en waar met een griffel, een zachtere leisoort, op geschreven wordt. Leien waren goed te gebruiken voor oefeningen omdat de oefening met een sponsje weggeveegd kon worden en de lei weer opnieuw te gebruiken was. Ganzenveren en papier waren te koop bij de meester. Ook voor het aanpunten van de veer konden de kinderen tegen betaling bij de meester terecht.

Rekenen was in de zeventiende en achttiende geen algemeen goed. In de achttiende eeuw veranderde dit geleidelijk aan. Er werd gerekend met het boek de "Cijfferinghe" (begin 17^e eeuw) van Willem Bartjens. Dit boek was zeer populair en zou zeker nog twee eeuwen lang herdrukt en gebruikt worden. Het was net als latere rekenboeken toegespitst op de handel. De uitdrukking 'volgens Bartjens' betekent zo nauwkeurig mogelijk berekend.

Alle schoolspullen werden bewaard in een houten schooltas of schrijfvladeke. Deze werd niet of nauwelijks mee naar huis genomen en was meer bedoeld als opbergkastje. Soms werd de houten schooltas gebruikt als schrijftafeltje op de knie wat erg handig was omdat er nog geen schoolbanken waren en de kinderen niet allemaal over een tafel beschikten.

Niet alle kinderen waren met hun schoolwerk bezig. Zo zijn de jongetjes aan de tafel aan het bikkelen. Dit is een spel dat al door kinderen uit de Oudheid gespeeld werd. De bikkels waarmee gespeeld werd waren de kootjes van schapenpoten. Later werden bikkels gegoten uit gesmolten lood, koper, zink of tin. Er werd met 5 bikkels gespeeld. Bij bikkelen ging het erom de bikkels op verschillende manieren op te gooien en te vangen. Hierbij werden vaste bewegingen of patronen gevolgd. Mislukte een patroon dan ging de beurt over. Wie er het eerst in slaagde alle afgesproken patronen foutloos te bikkelen had gewonnen.

SCHOLEN IN DE NEGENTIENDE EEUW

MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT

In de achttiende eeuw kwam er veel kritiek op het onderwijs. Onder invloed van Verlichtingsidealen kreeg de lagere school een nieuwe functie toebedacht. De Rede moest zegevieren over onkunde, armoede en bijgeloof. Onderwijs moest meer inhouden dan het opleiden tot goed burger en lidmaat van een kerk. Onderwijs moest helpen de menselijke mogelijkheden te ontwikkelen. Daarom werden uitbreiding van de lesstof en andere methodes wenselijk geacht. In plaats van klakkeloos memoriseren, moest begrip van en inzicht in de lesstof worden nagestreefd.

Naast de uitbreiding van het aantal scholen werd met de oprichting van armenscholen geprobeerd de ongeschooldheid en armoede van de onderlaag van de bevolking aan te pakken. Door goed onderwijs zou het volkskind zich ontwikkelen tot een brave burger en een deugzaam Christen, die in zijn eigen onderhoud kon voorzien. Door het volksonderwijs zou de grote armoede en de daarmee samenhangende criminaliteit verdwijnen.

Daarnaast ontstonden er nieuwe ideeën over de opvoeding van kinderen. Belangrijke personen die nieuwe inzichten ontwikkelden waren Comenius, Locke en Rousseau. De tijd dat kinderen als kleine volwassenen werden gezien en behandeld was voorbij.

In de tweede helft van de achttiende eeuw zien we de uitwerking van al deze ideeën in de praktijk waardoor van 1780 tot 1850 het onderwijs in Nederland veranderde. Er werden naar aanleiding van deze ideeën vele vernieuwingen ingevoerd die tot op de dag van vandaag het onderwijs in de lagere scholen beïnvloeden.

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen is één van de belangrijkste geleerde genootschappen in ons land. Ze werd in 1784 door dominee J. van Nieuwenhuyzen opgericht. De Maatschappij schreef vele prijsvragen uit om tot oplossingen te komen voor allerlei problemen in het onderwijs. De beste prijsverhandelingen werden meestal gepubliceerd, door schoolopzienaars en meesters besproken en in een aantal scholen toegepast. Verder verbeterden zij de opleiding voor onderwijzers door enkele kweekscholen op te richten.

De Maatschappij gaf voor vrijwel alle vakken schoolboekjes uit. Bekende schrijvers van schoolboeken waren de Friese predikant en schoolopziener Niewold, de Groningse onderwijzer Wester en de onderwijzer Anslin die het bekende boekje de Brave Hendrik schreef.

DE INRICHTING VAN HET ONDERWIJS

Tot 1795 bestond het huidige Nederland uit een federatie van zelfstandige gewesten, de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Onder Napoleon werd Nederland in 1795 een eenheidsstaat, de Bataafse Republiek, met een centrale regering in Den Haag. Onderwijs werd één van de kernpunten van de centrale regering.

In 1801 werd de eerste Nationale Schoolwet ingevoerd. De wet bepaalde dat:

- alle gemeenten moesten voorzien in behoorlijk onderwijs;
- er openbare en bijzondere scholen waren waarbij onderwijzers op een openbare school naast de schoolgelden betaald door de leerlingen (2 stuivers per week, 3 stuivers voor rekenaars) ook nog door de gemeente uitbetaald kregen;
- lezen, schrijven en rekenen verplichte vakken waren;
- de overheid zorg zou dragen voor betere methodes;
- er een boekenlijst kwam met leerboeken waarin leerstellig of godsdienstig onderwijs verboden was. De boekenlijst moest zorg dragen voor een algemene godsdienstige vorming, vrij van kerkelijke dogma's. Onderwijzers werden wel geacht in Christelijke geest onderwijs te geven. Omdat uit de boekenlijst een protestants-christelijke geest sprak leidde dit echter tot het begin van de schoolstrijd, een strijd voor vrij Christelijk onderwijs.

De tweede Nationale Onderwijswet werd in 1803 afgekondigd en bestond uit:

- het reglement voor het openbaar lager onderwijs;
- en de verordeningen op het afleggen en afnemen van examens.

De wet bracht weinig verandering aan in het onderwijs dat vooral op het platteland nog verre van ideaal was. Toch werd er ook vooruitgang geboekt door betere methodes, lokalen en examens voor leerlingen.

In 1806 werd er een nieuwe wet van kracht met de volgende belangrijkste bepalingen:

- er bestonden openbare scholen, geheel of gedeeltelijk betaald uit de gemeentekas, en bijzondere scholen, betaald uit particuliere fondsen;
- de gemeenten moesten zorgen voor een goede betaling van de onderwijzer die zo min mogelijk afhankelijk moest zijn van schoolgelden betaald door leerlingen;
- leerlingen moesten zoveel mogelijk onafgebroken onderwijs volgen;
- onderwijzers moesten een examen afleggen;
- verplichte vakken waren lezen, schrijven, rekenen en Nederlandse taal;
- openbare scholen konden alleen boeken van de boekenlijst gebruiken (wet 1801);
- schoolopzieners moesten toezicht houden op het onderwijs.

In de drie onderwijswetten kwamen de verbeteringen die de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen had voorgesteld, duidelijk naar voren. De wetten gaven een garantie voor de aanwezigheid van en voor iedereen toegankelijke openbare scholen, maar gaven tevens de vrijheid om bijzondere scholen zoals kostscholen en scholen van een diaconie of parochie, op te richten.

Op een zondagsschool werd op zondag godsdienstig onderwijs gegeven. Het was een soort kinderdienst die naast de normale kerkdienst werd gehouden. De eerste zondagsscholen ontstonden vanaf 1800 en hoorden bij de Protestants-Christelijke kerk. Er waren ook rooms-katholieke zondagsscholen die echter na 1900 in aantal afnamen.

Er bestond veel verzet tegen de onderwijswetten. De Gereformeerde Kerk vreesde godsdienstloos onderwijs en de lagere overheden dachten weinig meer in te kunnen brengen tegen het gecentraliseerde onderwijsbestel. Dit verzet werd op de achtergrond gedrongen

door een nog grotere vrees voor uitbreiding van de macht van Napoleon. Hij zou ons land in 1810 bij Frankrijk inlijven.

De onderwijsvernieuwingen die in de wetten naar voren kwamen zouden pas na de val van Napoleon in 1813, toen de Bataafse Republiek onder Koning Willem I een koninkrijk werd, onder de aandacht komen.

DE SCHOOL VAN 1830

VERNIEUWINGEN

Vanaf de Napoleontische tijd (1795-1813) werden er meer verharde wegen aangelegd die gemaakt werden van gewalste steenslag. Kinderen moesten vaak nog over onverharde wegen naar school. Onderweg konden zij een diligence of trekschuit tegenkomen, het openbaar vervoer van die tijd. Daarnaast zagen zij steeds meer andere vervoermiddelen in het straatbeeld verschijnen zoals de eerste stoomtreinen en de paarden- en stoomtrams.

De school uit 1830 stond model voor het onderwijs zoals de overheid en de vooruitstrevende onderwijsvernieuwers van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich dat voorstelden. Veel van de vernieuwingen in dit tafereel, zijn langzamerhand ook daadwerkelijk in de praktijk gebracht.

DE SCHOOL

De klachten van medici over de bedompte lucht in de veel te lage en donkere schoollokalen, werden vanaf 1800 steeds meer serieus genomen. De overheid vaardigde allerlei richtlijnen uit voor de bouw van scholen en schoolmeubilair. De leus was 'meer frisse lucht en licht'.

Er werden dus voor het eerst lokalen gebouwd speciaal voor het geven van onderwijs, in tegenstelling tot het vorige tafereel. Goede schrijftafels en banken, een kachel met een schoorsteenpijp in plaats van de open vuurplaats, de hoge ramen waarvan de bovenlichten open klapt en een houten vloer in plaats van de koude stenen vloer waren belangrijke bouwkundige verbeteringen.

Veel schoollokalen waren echter niet berekend op het grote aantal kinderen dat gedurende een langere periode van het jaar naar school ging. Pas tegen 1850 kwamen er scholen waarbij de hoogste en de laagste klassen in twee aparte lokalen huisden.

HET ONDERWIJS

Het traditionele hoofdelijk onderwijs voldeed niet meer. In de jaren dat kinderen op de Nederduitse Laege school zaten, leerden ze te weinig. Een nieuw systeem van lesgeven werd sterk gepropageerd. In plaats van hoofdelijk onderwijs moest de onderwijzer klassikaal lesgeven. De leerlingen werden daartoe in drie klassen verdeeld. De schoolmeester gaf gedurende een gedeelte van de dag aan één van de drie klassen les terwijl de kinderen van de overige twee klassen voor zichzelf werkten. De overgang van de ene naar de andere klas vond plaats via een examen. Als een kind niet voor dit examen slaagde, bleef hij of zij in dezelfde rij

banken zitten en moest de klas een half jaar overdoen. Het 'zitten blijven' of 'overgaan' was een feit. Je kon aan de tafels en banken duidelijk zien dat de jongste kinderen alleen leerden lezen. De anderen kregen ook schrijven en rekenen. Bij het klassikaal lesgeven maakte de onderwijzer gebruik van de zwarte schoolborden, die nu voor het eerst in de scholen verschenen.

De schooltijden lagen overigens niet vast in de landelijke schoolwetten maar werden plaatselijk vastgesteld in overleg met de schoolopziener. De lestijden waren op doordeweekse dagen overeenkomstig de huidige schooltijden maar konden ook 's avonds nog doorgaan bijvoorbeeld van 17.00 tot 18.30u en van 20.00 tot 22.00u voor fabriekskinderen.

Tot de negentiende eeuw kon iedereen schoolmeester worden. Een echte opleiding was er niet. Een jongen leerde meestal van zijn eigen schoolmeester het vak. Veel onderwijzers waren niet erg geschikt om kinderen te onderwijzen. Er waren zelfs schoolmeesters die nauwelijks konden lezen en schrijven! Met de onderwijswet van 1806 werd er een eerste serieuze poging gedaan om de kwaliteit van de onderwijzer te verbeteren.

Iedereen die schoolmeester wilde worden moest voortaan een examen afleggen om minimaal de akte van de vierde rang te behalen. Zonder deze akte mocht men niet lesgeven. Daarna kon een schoolmeester verder leren om een akte van de derde, tweede, of eerste rang te halen.

Aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw werden de eerste kweekscholen in Amsterdam, Groningen en Rotterdam door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen opgezet. Pas in 1816 stichtte het Rijk een kweekschool in Haarlem.

14

De schoolmeester had het niet makkelijk. Pas wanneer een school meer dan 70 leerlingen had werd er een hulponderwijzer aangesteld. Dit was vaak een jongen van ongeveer 14 jaar. Wanneer een school meer dan 100 leerlingen had werd er een tweede meester aangesteld.

Volgens de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen moesten de lijfstraffen en schandborden vervangen worden door lof en beloning. Ook de overheid stelde zich op het standpunt dat lijfstraffen nodeloos kwetsend waren voor de opvoeding van kinderen.

De nieuwe schoolwetten verboden de lijfstraffen min of meer. In 1823 verkondigde de overheid dat elke schoolmeester die een kind mishandelde, gerechtelijk vervolgd zou worden. Grote nadruk legde men op deugd en vlijt. Tijdens officiële prijsuitreikingen kregen de braafste leerlingen een prijsboek.

LEERMIDDELEN EN VAKKEN

De kritiek op veel leer- en leesboeken was dat ze weinig rekening hielden met de gevoelens en de ontwikkeling van het jonge kind. Ook de manier waarop de stof aangeleerd werd, moest beter bij de ontwikkeling van het kind aansluiten. Het klakkeloos uit het hoofd leren moest volgens de onderwijsvernieuwers plaats maken voor het methodisch, inzichtelijk leren. Nieuwe leermiddelen en methodes zoals de schoolboeken van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, schoolborden en aanschouwelijke methoden als de letterkast met de letterplankjes

en wandkaarten van Prinsen vonden in de eerste helft van de negentiende eeuw hun weg naar de lagere school.

In veel methodes, met name in het leesonderwijs, stond de zedenkundige opvoeding voorop waarbij het verschil tussen goed en kwaad zo goed mogelijk bij de jeugd ingeprent moest worden. De leesboekjes behandelden vele deugden zoals gehoorzaamheid aan God, onderwijzers en ouders, en vlijt zodat de tijd nuttig besteed zou worden. Het versje op het schoolbord, 'Wees vlijtig mijn liefjes dan wordt gij ras groot', is hier een voorbeeld van.

P.J. Prinsen, directeur van de Rijkskweekschool in Haarlem, introduceerde in 1817 een nieuwe methode om te leren lezen. In plaats van de spelmethode die in voorgaande periodes ingezet was bij het leren lezen, was zijn leesmethode een klankmethode. Volgens de oude spelmethode leerde een kind bijvoorbeeld het woord boek als volgt lezen: be...oo..ee...ka = boek. De klankmethode ging, simpel gezegd, uit van de klank zoals je een letter ook echt uitspreekt: bu...oe...kk. De kinderen leerden eerst het alfabet en alle klanken op de wandkaarten.

De wandkaarten zijn vergrotingen van bladzijden uit de leesboekjes die goed klassikaal te gebruiken waren. Vervolgens kwam de letterkast (ook wel als leesmachine aangeduid wat verwees naar grote vernieuwingen door uitvindingen als de stoommachine) aan bod waarop de meester woorden vormde die door de leerlingen op hun lees- ofwel letterplankjes werden neergelegd met letterhoutjes. De letterkast werd dus ingezet bij klassikale lees oefeningen. Het linkerdeel bestond uit een kast voor klinkers, het rechterdeel voor medeklinkers en het middeldeel bestond uit het zetraam waar woorden op gevormd werden.

15

In het rekenonderwijs werd het rekenboek van Bartjens te moeilijk bevonden. Er kwamen nieuwe rekenboeken waarin vormleer of meetkunde en hoofdrekenen voorop stonden. Daarnaast kwamen er methodische hulpmiddelen zoals het telraam dat volgens de verhalen in 1813 door de terugtrekkende Franse troepen uit Rusland zou zijn meegenomen, de decimale inhoudsmaten boven de deur van het 'secrēt' en de houten klok in de vorm van een kerkklok. In 1820 werd landelijk het decimale stelsel ingevoerd met nieuwe inhoudsmaten en gewichten. Het schoolbord, de decimale inhoudsmaten en de letterkast waren leermiddelen die in de inrichting van elke school verplicht moesten worden opgenomen.

In de loop van de negentiende eeuw werd de ganzenveer vervangen door de metalen pen, zoals bijvoorbeeld de kroontjespen. De metalen pen werd in een houten penhouder geklemd en vervolgens in de inktpot gedoopt. Bij het leren schrijven kwam het steeds meer aan op het ontwikkelen van een duidelijk en leesbaar handschrift dat vlot geschreven kon worden in plaats van het schoonschrijven. Met de ganzenveer verdwenen dan ook de rijk versierde met krullen omhaalde letters. Meestal werden er eerst schrijfoefeningen gemaakt die met een griffel op een leetje geschreven werden.

ONDERWIJS EN WETGEVING

DE MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT

Vanaf 1860 veranderde de Nederlandse maatschappij van een agrarisch-ambachtelijke in een industriële samenleving. Tegelijkertijd trok de bevolking in groten getale naar de steden waardoor de tegenstellingen tussen de stad en het platteland groter werden. De industrialisatie was de oorzaak van de steeds groter wordende kloof tussen arm en rijk.

Ten aanzien van het onderwijs ontstond er een algemeen economisch probleem. Het was voor de samenleving van belang dat zoveel mogelijk kinderen daadwerkelijk gebruik maakten van het onderwijs en dat dit onderwijs gedurende meerdere jaren een aantal vakken zou omvatten. Daardoor werden de kosten voor onderwijsvoorzieningen hoger en hoger terwijl de eisen die aan het onderwijs gesteld werden ook toenamen. Daarnaast wilde de overheid de oprichting van bijzondere scholen wel toegestaan maar niet bekostigen. Hieruit volgde een politieke strijd om de financiering van het onderwijs.

DE INRICHTING VAN HET ONDERWIJS

Om de gewenste kwaliteitseisen tot stand te brengen werden er nieuwe schoolwetten uitgevaardigd. In de schoolwet van 1857 werden de vakken geschiedenis, aardrijkskunde, kennis der natuur, vormleer en muziek opgenomen, naast de al eerder verplichte vakken lezen, schrijven, rekenen en Nederlandse taal. De positie van de onderwijzer verbeterde door de vaststelling van een minimumsalaris en het instellen van een pensioen.

Met de schoolwet van 1878 werd het verplichte vakkenpakket verder uitgebreid met nuttige handwerken voor meisjes. De onderwijzeres kreeg een vaste plek in het onderwijs doordat zij naast handwerken ook les ging geven aan de laagste klassen.

In 1889 verscheen er een schoolwet waarin tekenen en gymnastiek aan het verplichte vakkenpakket werden toegevoegd.

Tot 1900 profiteerden niet alle kinderen van de onderwijsvernieuwingen. Hoewel vanaf 1874 het kindernetje van Van Houten het laten werken van jonge kinderen officieel verbood, werkten kinderen van jongs af aan mee in de fabriek of de landbouw en zagen zij nauwelijks een school van binnen. Andere oorzaken die aan veelvuldig schoolverzuim ten grondslag lagen waren de onkunde en onverschilligheid bij ouders, de lange afstanden en onbegaanbare wegen en onvoldoende kleding en voedsel.

Pas in 1900 werd, met slechts één stem meerderheid, in de Tweede Kamer de leerplichtwet aangenomen. Ieder kind moest vanaf het zevende tot en met het twaalfde jaar onderwijs volgen. Hoewel reeds in de onderwijswet uit 1878 de leerplicht voor het eerst naar voren kwam zou het meer dan 20 jaar duren voordat het werd ingevoerd. De aantasting van het ouderlijk gezag, het tekort aan bijzondere scholen waardoor het verplicht werd een openbare school te bezoeken en de vrees voor inkomstenderving leverden hevige discussiepunten op en hielden voor langere tijd de leerplicht tegen.

De leerplichtwet was echter minder ingrijpend dan men wellicht zou denken. Tussen 1890 en 1900 ging namelijk ongeveer 90% van de kinderen al geregeld naar school. Wel maakte de leerplicht een einde aan het vroegtijdig verlaten van de school. De gemeenten controleerden de naleving van de wet. Schoolopzieners bevorderden het schoolgaan en trachtten het verzuim te weren. Het aantal kinderen dat hun ouders 's zomers in de land- en tuinbouw hielp en daarom lange tijd van school wegbleef werd kleiner. Het landbouwverlof stond een verlof van maximaal 6 weken toe.

BIJZONDER ONDERWIJS

Naast de reguliere scholen ontstaan vanaf de negentiende eeuw de eerste scholen voor speciaal, voorheen bijzonder, onderwijs. Tot die tijd hadden liefdadigheidsinstellingen zich met moeilijk opvoedbare, zwakzinnige, dove en blinde kinderen bezig gehouden. In deze instellingen waren ook scholen opgenomen. Vanaf de invoering van de leerplicht nam de behoefte toe aan onderwijs dat meer was toegesneden op deze groep kinderen met bijzondere methoden en een meer individuele aanpak. Zo ontstond vanaf 1900 het buitengewoon lager onderwijs (BLO), ofwel het onderwijs aan zwakbegaafden.

De groei van het bijzonder onderwijs werd mogelijk gemaakt door subsidies van de overheid. In de onderwijswet van 1920 werd het bijzonder onderwijs als een aparte tak van het onderwijsstelsel herkend. Er werd in bepaald dat het onderwijs dezelfde vakken als op een gewone lagere school moest bevatten maar dat de klassen kleiner waren en het onderwijs in vertraagd tempo plaatsvond. Vanaf 1930 werden er cursussen gegeven voor onderwijzers uit het bijzonder onderwijs om meer specifieke pedagogische kennis over te dragen.

17

Rond 1950 groeide het aantal scholen voor bijzonder onderwijs sterk terwijl er een steeds grotere specialisatie in afzonderlijke schooltypen ging ontstaan. Zo vond er een splitsing plaats tussen het moeilijk lerende kind (MLK) en het zeer moeilijk lerende kind (ZMLK). In 1947 werd de eerste Mytyschool opgericht voor aangepast onderwijs aan lichamelijk gehandicapte kinderen. Tegelijkertijd ontstond de LOM school voor kinderen met leer- en opvoedingsproblemen. Daarmee werd er een onderscheid gemaakt tussen kinderen die naar hun beperktere vermogens (MLK en ZMLK) presteerden en kinderen die wel een normale verstandelijke ontwikkeling hadden maar om uiteenlopende redenen onder het gemiddeld niveau presteerden (LOM).

In de jaren negentig ontstond er kritiek op de scheiding tussen regulier en speciaal onderwijs op MLKscholen. In 1998 is het LOM en MLK onderwijs gefuseerd in het SBO, scholen voor speciaal basis onderwijs. Alle basisscholen en SBO scholen zijn samenwerkingsverbanden aangegaan.

Onder het buitengewoon onderwijs behoort ook het onderwijs aan schipperskinderen, woonwagenbewoners en kermisexploitanten. Het tempo en het rooster van de lesstof werd aangepast aan de praktijk van reizende kinderen. In 1955 werd de Rijdende School opgericht voor onderwijs aan kinderen van kermisexploitanten. Het bestond uit twee aan elkaar gekoppelde wagens, een voor de onderwijzer en een voor het leslokaal.

Schipperskinderen volgden aanvankelijk ligplaatsonderwijs op schippersscholen waar les werd gegeven met behulp van speciale lesmappen. Tegenwoordig is het onderwijs aan schipperskinderen geïntegreerd in de basisschool waarbij de schipperskinderen op een internaat verblijven.

Een andere bijzondere schoolsoort is de openluchtschool. Deze scholen zijn begin 1900 ontstaan voor kinderen met tuberculose maar ontwikkelden zich vanaf 1930 tot bredere scholen voor onderwijs aan zieke kinderen die om medische redenen niet naar een gewone lagere school konden. Er gingen echter ook niet-zieke kinderen naar de openluchtscholen. De heersende gedachte dat veel licht en lucht bijdroegen aan een gezond leven werd voor iedereen bevorderlijk geacht. Er bestaan overigens nog steeds openluchtscholen. De scholenbouw en de inrichting van het onderwijs op een openluchtscholen zijn geheel aangepast aan de behoeftes en verzorging van zieke kinderen. Op een openluchtschool wordt 's zomers en 's winters bij droog weer lesgegeven in de open lucht, in buitenklassen. Bij slecht weer worden er lokalen met grote openslaande deuren en ramen gebruikt. De buitenklassen zijn met tussenschotten of heggen van elkaar gescheiden. Het onderwijzen in de openlucht stamt uit de tijd dat ter bestrijding van tuberculose mensen in de openlucht verbleven en verpleegd werden in sanatoria.

SCHOLEN IN DE TWINTIGSTE EEUW

HET KLASLOKAAL IN 1910

VERNIEUWINGEN

Dit klaslokaal is een voorbeeld van het eerste lokaal waar alleen klassikaal onderwijs werd gegeven. De onderwijzer of onderwijzeres uit 1900 kon al zijn tijd besteden aan het lesgeven aan 'zijn' of 'haar' groep kinderen die allemaal van ongeveer dezelfde leeftijd waren. Met het invoeren van het klassikale onderwijs in aparte klaslokalen, werd het zogenaamde 'zitten blijven of overgaan' aan het eind van het schooljaar voor elk kind berucht. Als een kind bleef zitten was hij vaak gelijk alle vriendjes kwijt. Met de indeling in klassen moesten alle leerlingen gedurende een jaar een vastgestelde hoeveelheid lesstof op een bepaald niveau hebben verwerkt, wilden ze overgaan naar de volgende klas. Het leerstof-jaarklassensysteem was een feit.

DE SCHOOL

Opvallend in deze klas zijn de hoogte van het vertrek van vier meter en de aanwezigheid van gasverlichting. Deze nieuwigheden verwijzen naar de door medici gepropageerde gedachte van 'ruimte, licht en lucht' waarbij iedere leerling recht had op minimaal 6 m³ frisse lucht.

De grote gietijzeren kolenkachel maakte het verblijf in het lokaal gedurende de wintermaanden een stuk gerieflijker. In tegenstelling tot een houtkachel bleven kolen langer warmte afgeven en was er minder brandstof nodig om dezelfde hoeveelheid warmte te bereiken. De kolenkachel in de klas uit 1910 is dan ook kleiner dan de houtkachel uit 1830. De kinderen die echter vlak bij de kachel zaten hadden het al gauw te warm terwijl het voor in de klas koud bleef.

De leerlingen zaten niet langer op lange banken maar in tweezitters van gietijzer en hout. Deze banken zijn gebaseerd op een Amerikaans model uit het eind van de negentiende eeuw en waren in verschillende hoogten verstelbaar. De leerlingen moesten tegen de deurpost gaan staan, waarop een meetlat was getekend. De lengte van de leerling bepaalde vervolgens de plaats in de klas. Vanaf 1860 verschenen er allerlei brochures en artikelen over de constructie van schoolbanken teneinde rugwervelvergroeiingen tegen te gaan. Leerlingen werden geacht goed, rechtop te zitten met hun rug tegen de leuning en hun voeten op de plank. Een door de onderwijzer vaak geslaakte kreet was dan ook 'Rechtop zitten!'. De vloer bestaat uit houten delen die iedere week schoon gemaakt werden.

HET ONDERWIJS

Er bestonden veel regels om de orde te waarborgen. Dat begon al met het binnengaan van de school. Netjes twee aan twee, de jongens voorop gevolgd door de meisjes. Ook het binnengaan en verlaten van de klas gebeurde ordelijk soms zelfs op tel evenals het doorgeven van schriften en boeken. Iedere maandag werden de inktpotten bijgevuld en controleerde de onderwijzer de punten van de griffels en de sponzendoos die schoon moest zijn. De sponzendoos is een blikken doosje met aan elke zijde een dekseltje en in het midden een tussenschotje zodat het geheel uit twee doosjes bestaat. In het ene doosje werd een sponsje bewaard, in het andere

doosje een zeempje. Sommige kinderen lieten onder hun vochtige spons een bruine boon ontkiemen die erg kon gaan stinken en daarom verboden werd.

De kinderen moesten schone handen en nagels hebben. Verder mocht je niet zomaar ‘naar achteren’ gaan om het toilet te bezoeken maar moest je eerst je vinger opsteken.

Het opsteken van vingers en handen was soms een ingewikkeld systeem. Bij vragen 1 vinger omhoog, moest je ‘naar achteren’ dan twee vingers opsteken.

De kinderen zaten netjes rechtop met de armen over elkaar, bij sommige onderwijzers moesten de handen op de rug. ‘De armen over elkaar’ groeide soms uit tot ‘mooi zitten’. Wie graag een antwoord wilde geven ging extra mooi zitten, de armen keurig over elkaar en de rug zo ver mogelijk naar achteren tegen de rugleuning. Sommige kinderen kruisten hun armen tot de kin omhoog.

Er werd altijd geluisterd en nooit gepraat. De meester was een autoriteit die door de kinderen met U werd aangesproken en die soms zijn handen vol had aan zijn grote klas met soms wel 40 tot 50 kinderen.

Om de orde te handhaven werd er gestraft. Dit kon variëren van strafregels schrijven, in de hoek of op de gang staan of de les overschrijven. Hoewel het lichamelijk straffen per wet verboden was werd er nog wel een tik uitgedeeld of geknepen.

Overigens gingen de kinderen in deze tijd van 9.00 tot 12.00 uur en van 14.00 tot 16.00 uur naar school. Woensdagmiddag was er geen school, zaterdagochtend wel. De zondagsschool ging vaak uit van de protestants-christelijke kerk en gaf godsdienstonderwijs. Op sommige openbare scholen werd 1 uur per week godsdienstles gegeven door een pastoor voor rooms-katholieke leerlingen en een catecheet voor de protestants-christelijke scholen. De lessen vonden plaats op verzoek van de ouders en waren niet verplicht.

LEERMIDDELEN EN VAKKEN

In de scholen en klassen vonden in de loop van de negentiende eeuw een aantal onderwijskundige verbeteringen plaats. De meeste leerstof was nog te weinig op kinderen toegespitst. Daar kwam langzamerhand verandering in. De Friese onderwijzer M.B. Hoogeveen ontwikkelde een nieuwe leesmethode, het bekende Aap-Noot-Mies, die beter aansloot bij de belevingswereld van het kind. Deze nieuwe klankmethode bestond uit: de vertelselplaat, de klassikale leesplank, leesplankjes en letterdoosjes voor de leerlingen en leesboekjes.

De vertelselplaat was het centrale onderdeel van deze leesmethode. Op deze plaat is van alles te zien rond Teun die een aap aan een touwtje heeft. De juffrouw of meester vertelde er een prachtig verhaal bij waardoor de kinderen in een keer met alle klanken in aanraking kwamen die zij spoedig zouden gaan leren. Bij het leren lezen van klinkers, medeklinkers en woorden werd vervolgens de klassikale leesplank gebruikt. De afbeeldingen op de vertelselplaat zijn namelijk terug te vinden op de klassikale leesplank en de leesplankjes voor de leerlingen. Onder de afbeeldingen op de klassikale leesplank werden de juiste letters opgehangen. De leerlingen

legden op hun leesplankjes ook letters. Deze kartonnen lettertjes zaten in rode ronde letterdoosjes. Met de letters uit het kleine letterdoosje kon alleen de eerste regel van de leesplank neergelegd worden. In het grote letterdoosje zaten de resterende letters.

Op de klassikale leesplank en de leesplankjes is de e van weide en schapen kleiner afgebeeld dan de e van Jet. Dit heeft te maken met het verschil in uitspraak van de e in beide woorden. Om dezelfde reden staat er wel een streepje op de a van schapen en niet op de a van lam. De punt die wel voorkomt op de o van bok en niet op de o van hok heeft te maken met het uitspreken van de o voor en achter in de keel in het noorden van het land.

De leesmethode van Hoogeveen werd rond 1910 uitgebracht en is geïllustreerd door Cornelis Jetses.

Het schrijven werd vaak in de eerst twee klassen geoefend met een potlood. Pas daarna leerden de kinderen schrijven met een stalen pen zoals de kroontjespen. Van een mooie nieuwe pen moest eerst het vetlaagje afgelikt worden om het vervolgens tot het gaatje in de inktpot te dopen. Elk kind had in zijn bank een inktpotje dat een klepje had zodat de inkt niet kon verdampen of vervliegen. De inktpotten werden trouwens niet alleen gebruikt bij het schrijven. De jongens plaagden meisjes door de punten van hun lange vlechten in de inktpot te dopen. De inkt moest eruit gewassen of geknipt worden en kon op de jurk gevlekt hebben.

De inktlap werd gebruikt om de pen aan schoon te vegen. Inktlappen waren kleine vierkanten lapjes die in het midden bijeen werden gehouden door een mooie knoop. Ze werden vaak zelf gemaakt waarbij de bovenste en onderste lappen van een kleurrijke stof waren. De pen werd aan de lappen aan de binnenzijde afgeveegd, de buitenste lapjes moesten netjes blijven. Inktlappen die gekocht werden in de winkel waren duurder en uitgevoerd met lederen lapjes aan de buitenkanten. Met vloeipapier of krijt kon het teveel aan inkt in het schrift worden opgezogen.

In verband met een juiste schrijfhouding was het schrijven met de linkerhand verboden. Voor het schrijven was een goede hoeveelheid licht van belang, daarom hadden de klaslokalen grote, hoge raampartijen. Schrijven met de rechterhand vereiste een goede lichtval van links. Vandaar dat de ramen, vanuit de leerlingen gezien, aan de linkerkant zaten.

Voor het vak rekenen werd het rekenboek van Bartjens niet meer gebruikt. Op de meeste scholen leerden kinderen rekenen met losse houten stokjes en telramen. Aangezien er in de winkels nog weinig verpakte artikelen bestonden leerden kinderen verder de inhoudsmaten en gewichten. Zo werd melk en petroleum per liter afgemeten en olie en azijn per maatje of deciliter. Hoofdrekenen bleef belangrijk. Om vlot te kunnen cijferen bijvoorbeeld in een winkel moest je de tafels van vermenigvuldiging kunnen dromen. Er werd dan ook vaak klassikaal geoefend door de tafels op te dreunen.

Voor het nieuwe vak aanschouwingsonderwijs werden allerlei schoolplaten ontwikkeld. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd er op veel Nederlandse scholen aanschouwingsonderwijs gegeven. Men verwachtte veel van deze nieuwe vorm van leren

waarbij leerlingen actief werden aangesproken op hun waarnemings- en denkvermogen. Naar aanleiding van een simpel voorwerp uit de directe omgeving van de kinderen zoals bijvoorbeeld een stoel of een kandelaar, stelde de onderwijzer een eindeloze reeks vragen die de leerlingen nauwkeurig moesten beantwoorden. Door goed te kijken, het aanschouwen, en te luisteren leerden zij de verschillende kleuren, onderdelen, materialen en functies van allerlei voorwerpen te onderscheiden en te benoemen.

Een voorbeeld hiervan is de schoolplaat die voor in de klas hangt met daarop een vierkant en een rechthoek. Deze werd gebruikt als oefening bij het tekenonderwijs waarbij meetkundige figuren zoals een vierkant, driehoek en rechthoek nagetekend werden. Van vrije expressie was in het tekenonderwijs dus nog geen sprake. Daarnaast tekenden de leerlingen ijverig bordtekeningen van bijvoorbeeld een huis of een waterkan na.

Omdat niet letterlijk alles in de klas kon worden gehaald of de onderwijzer niet tijdens een wandeling alles kon laten zien, werden er uitgebreide series schoolplaten uitgegeven waarop alledaagse situaties, voorwerpen, ambachten en beroepen stonden afgebeeld. Door aanschouwingsonderwijs leerde het schoolkind niet alleen goed naar iets te kijken en allerlei eigenschappen op te noemen, het bouwde ook nieuwe kennis op over diverse zaken en voorwerpen die als basis fungeerde voor latere zaakvakken.

Het eerste technische hulpmiddel waarmee naast schoolplaten de buitenwereld de klas in kon worden gehaald, is de toverlantaarn die op de tafel van de onderwijzer staat. Naast het educatief gebruik van de lantaarnplaatjes, werden zij ook ter vermaak getoond. In een tijd waar televisie, radio of film nog niet bestonden, moeten deze eerste geprojecteerde beelden een diepe indruk op de leerlingen hebben gemaakt.

In de echte buitenwereld kwamen kinderen aan het begin van de twintigste eeuw met meer verkeer in aanraking. Over een steeds groter wegennet verplaatsten een toenemend aantal mensen zich met vervoermiddelen zoals paard en wagens, koetsen, paarden-, stoom- en later elektrische trams, fietsen en auto's.

ONDERWIJS TUSSEN 1920 EN 1940

DE INRICHTING VAN HET ONDERWIJS

Een bekende wet in de geschiedenis van het lager onderwijs is de wet van 1920 waarin de financiële gelijkschakeling van het bijzonder en het openbaar lager onderwijs is geregeld. Zowel de rooms-katholieke, protestants-christelijke als de openbare scholen ontvingen vanaf dat moment van de overheid hetzelfde bedrag voor de bouw van schoolgebouwen, de aanschaf van leermiddelen en de salarissen voor de onderwijzers en dergelijke. De schoolstrijd die lange tijd voor veel beroering had gezorgd, kwam hiermee officieel ten einde.

Daarnaast verbood deze wet het zogenaamde standenonderwijs. In theorie werd er vanaf 1920 op elke lagere school in Nederland hetzelfde onderwijs gegeven en leidden zij de kinderen op tot alle vervolgonderwijs. In de praktijk bleven er echter tot in de jaren vijftig en zestig

'volksscholen' en 'opleidingsscholen' bestaan. De laatsten gaven lager onderwijs gericht op de toelating van leerlingen op de H.B.S. en het gymnasium. Op de volksschool was dat niet of veel minder het geval, voor deze leerlingen was het U.L.O. meestal het hoogst haalbare.

DE MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT

De financiële gevolgen van de gelijkschakeling van het openbaar en bijzonder onderwijs waren groot. De overheid nam een zware last op zich. Met name voor de uitbreiding van het bijzonder onderwijs moesten kosten opgebracht worden terwijl de overheidsfinanciën steeds krupper werden tengevolge van een zich inzetende economische crisis die in de jaren dertig zijn hoogtepunt bereikte. Als gevolg hiervan ging het onderwijs erop achteruit. Er werd gekort op de salarissen van onderwijzers, er was geen geld voor onderwijsvernieuwingen, de klassen werden groter en het schoolverzuim nam toe omdat kinderen thuis moesten helpen. De crisis leidde tot grote werkeloosheid en armoede. Steeds meer kinderen kwamen slechter gekleed en gevoed op school. Met name in de steden werd kleding en schoolvoeding verstrekt.

ONDERWIJSVERNIEUWERS

Vanaf 1920 groeide de kritiek op het bestaande onderwijssysteem met jaarklassen waarin te weinig aandacht uitging naar het individuele kind. De school was te veel een luisterschool en te weinig een actieve school. Hoewel het onderwijs nog tot na de Tweede Wereldoorlog traditioneel klassikaal ingericht bleef, waren er een aantal pedagogische vernieuwers die nieuwe ontwikkelingen in gang hadden zetten. Zo was Jan Ligthart (1859-1916), onderwijzer in Amsterdam en Den Haag, een belangrijke onderwijsvernieuwer. Zelfwerkzaamheid en vrijheid van het kind, de sfeer waarin een kind opgroeide en de persoonlijkheid van de onderwijzer waren belangrijke elementen in zijn pedagogische ideeën. Hij bracht levende leerstof de klas in om leerlingen te activeren. Hij is echter veel bekender geworden met zijn kinderboeken waarvan het boek van Ot en Sien door hem bedacht en door Scheepstra geschreven is.

23

Een andere onderwijsvernieuwer was Kees Boeke. Hij richtte in 1929 in Bilthoven zijn Werkplaats Kindergemeenschap op. Hij was een idealist en revolutionair die een doorbraak in het maatschappelijk leven beoogde. Zijn school was meer een gezin waarin kinderen niet alleen leerden maar ook als participant moest meehelpen en meedelen in de leiding. De leerlingen waren de werkers en de leerkrachten de medewerkers. De autoritaire gezagsverhouding tussen leerling en leerkracht werd vervangen door een kindergemeenschap waarin ieder kind verantwoordelijk was voor zichzelf en de groep. In de term werkplaats komt de voorkeur van Boeke naar voren voor de actieve school met kunstzinnige vorming, sport, ritmische gymnastiek en handenarbeid. Zijn zeer uitgesproken ideeën konden niet rekenen op een grote aanhang. De Werkplaats Kindergemeenschap bestaat nog steeds.

HET KLASLOKAAL IN 1930

DE SCHOOL

Aan de inrichting van de klas is te zien dat het onderwijs nog steeds strak klassikaal georganiseerd was. Evenals in de klas uit 1910 hing er een groot houten schoolbord voor de

klas bestaande uit drie vlakken en stonden de houten tweezitbanken in rijen opgesteld. Vanachter de hoge lessenaar kon de onderwijzer de kinderen goed overzien en in de gaten houden. De vloer bestond niet meer uit houten planken maar was van linoleum dat goed en makkelijk was schoon te houden. Enige moderne vernieuwingen hebben langzaamaan hun intrede in de klas gedaan. Zo is de gasverlichting verdwenen en vervangen door elektrische verlichting en heeft de kolenkachel plaats gemaakt voor centrale verwarming.

LEERMIDDELEN EN VAKKEN

Een nieuw leermiddel was de schoolradio. Vanaf 1927 werden er pogingen ondernomen om de radio in te zetten als hulpmiddel bij het onderwijs. Dit 'onderwijs op afstand' werd door het onderwijsveld kritisch bekeken. Veel onderwijzers vonden er een verderfelijke invloed van uitgaan, anderen droomden van een school zonder leraar.

De NCRV was de eerste omroep die vanaf 1929 speciale schooluitzendingen verzorgde. Met een onderbreking tijdens de oorlog werden de schooluitzendingen vanaf 1947 vervolgd door de KRO en de stichting Nederlandse Schoolradio waarin de VARA, AVRO en de VPRO samenwerkten. De laatste radioles werd in 1988 uitgezonden.

Schoolradio-uitzendingen werden vaak gecombineerd met vertoningen van lichtbeelden, meestal groot formaat glasdia's, zoals te zien is achter in het klaslokaal. Hoewel de projectoren en dia's prijzig waren beschikten veel school over een ruim assortiment van deze leermiddelen. Met name in de beginperiode toen nog maar weinig kinderen thuis een radio hadden, moeten de schooluitzendingen voor kinderen een spannend lesuur opgeleverd hebben. Er werd ademloos geluisterd naar de stem die uit het niets leek te komen. Nu geldt met de computer vaak het omgekeerde. Thuis staat het allernieuwste model terwijl op school met een verouderd model gewerkt wordt.

Vanaf 1935 werden er lessen gegeven in het gebruik van de telefoon. Het was een nieuw communicatiemiddel dat steeds populairder werd en waar kinderen vertrouwd mee gemaakt moesten worden. Veel kinderen hadden namelijk een soort telefoonvrees. Zij namen de hoorn angstig op, bang van de stem die uit het apparaat klonk. Er werden gesprekken in de klas gevoerd met een telefoniste van de PTT. Tot in de jaren vijftig waren het namelijk de telefonistes in een telefooncentrale die de verbinding tot stand brachten. Pas later zou een verbinding rechtstreeks tot stand komen. Het telefoononderwijs was geen verplicht vak. Het leerde kinderen omgaan met een steeds belangrijker wordend communicatiemiddel, zoals kinderen tegenwoordig de computer leren gebruiken.

De fiets werd in de loop van de twintigste eeuw een populair vervoermiddel, ook voor kinderen die er op naar school gingen. Hoewel de eerste fietspaden werden aangelegd steeg het aantal verkeersongevallen door een toename van het verkeer met auto's, trams en bussen. Hierdoor nam vanaf de jaren twintig het belang van verkeersonderwijs toe.

Het verkeersonderwijs werd op verschillende manieren gegeven. Het varieerde van de theorie over verkeersborden en regels, praktijklessen op het schoolplein of op straat door de politie en onderwijs aan de hand van schoolplaten, flanelborden en maquettes. In 1937 werden in

samenwerking met de politie de eerste verkeersexamens afgenomen, bestaande uit een fietsers- en een voetgangersexamen. De agenten stonden te posten op geheime plaatsen langs de route om de schoolkinderen te beoordelen.

Op een zogenaamde 'blinde kaart' die voor de klas hing is de provincie Zuid-Holland te zien. De leerlingen in de klas moesten allen tegelijk de door de meester of juf aan te wijzen plaatsen opdreunen. De blinde kaart behoorde bij een atlas waarin op 2 pagina's een kaart met plaatsnamen en daarbij behorende informatie stond. Na bestudering van deze pagina's kon de kennis op de volgende 2 pagina's getoetst worden. Hierop waren een blinde kaart en vragen afgebeeld. Bij het aanschouwingsonderwijs werden naast de vele schoolplaten ook opgezette dieren en modellen van werktuigen en planten gebruikt zoals te zien is aan de opgezette dieren op de kast. Dit soort aanschouwelijke leermiddelen werden ook steeds meer ingezet bij de vakken aardrijkskunde, geschiedenis en kennis der natuur. Als gevolg van het feit dat de lesstof steeds aanschouwelijker behandeld werd nam ook het aantal schoolwandelingen en schoolreisjes toe zoals uitstapjes naar de duinen, mijnen of de heide.

Na 1945 werd het verkeersonderwijs een apart vak waarbij er in enkele steden verkeerstuinen werden aangelegd waar kinderen de op school opgedane theorie konden oefenen. De eerste serie schoolplaten voor het verkeersonderwijs werd in 1925 uitgebracht door de A.N.W.B., al snel gevolgd door leermiddelen en materialen van schooluitgevers. Tussen de ramen hangt het verkeersbord van Heeroma. Het is geen schoolplaat maar een driedimensionaal leermiddel. Het bestaat uit een houten lijst waarin drie panelen hangen. Er waren verschillende panelen waarop steeds andere verkeerssituaties afgebeeld waren. Halverwege hangt er over de gehele lengte een staaldraad waaraan figuren en vervoermiddelen gehangen konden worden. Door ze te verschuiven ontstonden steeds andere verkeerssituaties waarmee les gegeven kon worden.

HYGIËNE

Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw was schoolhygiëne een belangrijk onderwerp. Er bestonden thuis veel onhygiënische toestanden wat een direct gevaar voor de gezondheid opleverde. Aangezien tot in de jaren zestig nog niet alle woningen voorzien waren van badkamers, waren er in steden en sommige dorpen badhuizen. Er bestonden ook rijdende badhuizen voor leerlingen die langs scholen konden. In boeken over schoolhygiëne voor het onderwijzend personeel werd uitgebreid ingegaan op allerlei aspecten rond de verzorging van het lichaam en het voorkomen van ziekten die veroorzaakt konden worden door een slechte hygiëne. Het wassen van het gehele lichaam moest worden bevorderd. De handen moesten enkele malen per dag goed gewassen worden met zeep en een nagelborstel. Om dit te stimuleren is er achter in de klas een fonteintje in de muur gemetseld. De onderwijzer controleerde de handen op schone nagels, zwarte rouwranden werden niet geaccepteerd. Ook de verzorging van het gebit werd belangrijk geacht. De tanden moesten eigenlijk na iedere maaltijd maar minimaal eens per dag gepoetst worden en na elke maaltijd flink worden gespoeld. Sommige klassen behandelden en oefenden uitgebreid het poetsen met de tandenborstel. Om de gezondheid en hygiëne in goede banen te leiden kwamen er schoolartsen en schooltandartsen. Zo waren er in 1925 in 30 gemeentes schoolartsen aangesteld die afwijkingen en ziektes vroegtijdig signaleerden en voor een verdere behandeling konden doorverwijzen naar artsen en specialisten. De schoolplaat van het fonteintje dat voor

in de klas hangt is een tekenvoorbeeld aan de hand waarvan eveneens het regelmatig wassen van de handen behandeld kon worden.

SCHOOLMELK

In 1935 werd er in Rotterdam een proef genomen met het verstrekken van melk in de ochtendpauze. Hiermee werd gestreefd het tekort aan melk en calcium in het dagmenu van het kind tegen te gaan. De proef was een succes en ook in andere gemeenten werden initiatieven genomen om schoolmelk te verstrekken. Vanaf 1937 werd subsidie verleend aan scholen die een door de Zuivelcentrale goedgekeurd plan voor schoolmelkvoorziening hadden. Het drinken van schoolmelk nam snel toe. De schoolmelk was verpakt in glazen flesjes die uit verzinkte kratjes werden gehaald. De flesjes waren afgesloten met een dop van zilverfolie waar een rietje doorheen werd geprikt. In de winter werden de kratjes eerst op de verwarming gezet zodat de melk niet zo koud meer was.

Na de oorlog werd de melk in stenen bekertjes geschonken. Later kwamen er kartonnen melkpakjes, eerst driehoekig van vorm later rechthoekig. Vanaf 2001 zal de schoolmelk die nu door de Melkunie wordt verstrekt, worden afgeschaft. De voeding van kinderen is tegenwoordig evenwichtiger en melk maakt er inmiddels een vast onderdeel van uit.

ONDERWIJS VANAF 1940

MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT

Vanaf 1950 gingen de ideeën voor onderwijsvernieuwing die sinds 1920 waren ontstaan, het onderwijs op grote schaal beïnvloeden. Was het eerst de economische crisis in de jaren dertig die de ontwikkeling van het onderwijs in de weg stond, in mei 1940 drong het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog onderwijsvernieuwingen op de achtergrond.

In sommige delen van het land gingen de lessen aan het begin van de oorlog gewoon door. In steden waar bombardementen scholen verwoest hadden en waar overgebleven schoolgebouwen werden gebruikt voor de opvang van vluchtelingen en het inkwartieren van militairen, lag het onderwijs al snel stil. Kinderen kregen taken mee die thuis of op een centrale plaats gemaakt konden worden. Er werd buiten les gegeven of in noodgebouwen zoals in nissenhutten, scholen van golfplaten waarin klasjes ingericht waren. In november 1940 kregen alle Joodse leerkrachten hun ontslag en in 1941 moesten Joodse kinderen naar aparte scholen. Velen van hen die niet onderdoken zouden niet overleven. Op veel scholen waren oranjegezinde onderwijzers die bijvoorbeeld zoveel mogelijk nationale onderwerpen behandelden, onderwijs gaven aan ondergedoken Joodse kinderen of de inhoud uit door de Duitsers verboden schoolboeken mondeling aan de leerlingen overdroegen.

Het onderwijs draaide waar mogelijk door maar geleidelijk aan ontstond er een tekort aan leermiddelen. Voorraden raakten op en er werd bijvoorbeeld alleen nog gewerkt met slecht papier en pennen. De lei kwam, net als tijdens de eerste Wereldoorlog, de klas weer in. Boeken werden enige malen met plakband opgelapt, er werd water bij de inkt gedaan, in schriften werd geen regel of hokje onbenut gelaten en het krijt werd tot het laatste stukje gebruikt.

Veel kinderen waren er naarmate de oorlog langer duurde slechter aan toe dan tijdens de crisisjaren. Ze kwamen slecht gevoed en gekleed naar school. Toen er geen brandstof meer was kwamen leerlingen 's ochtends huiswerk halen om die in groepjes thuis te maken. In sommige plaatsen kwam hieraan een einde door de omvang en duur van bombardementen. In de hongerwinter werd er vanwege kou en honger steeds minder les gegeven. Om de kou tegen de gaan werden de lessen afgewisseld met gymnastiek of het zich buiten warm lopen. Er werden kinderen uit het westen van Nederland op het platteland in het oosten ondergebracht omdat daar meer te eten was. Toen na de bevrijding de school weer begon hing de vlag uit en konden de leerlingen geleidelijk aan weer terugkeren.

ONDERWIJSVERNIEUWERS

Na de Tweede Wereldoorlog leverden een aantal stromingen uit het buitenland nieuwe schooltypen op waarin het kind meer als individu werd gezien dat een groter aandeel in schoolactiviteiten moest hebben.

Zo had Maria Montessori, de eerste vrouwelijke arts van Italië, al rond 1910 een eigen methode ontwikkeld gebaseerd op haar ervaringen met zwakzinnige kinderen en kinderen uit kinderverblijven. Centraal in haar methode staat dat het kind de leerstof individueel opneemt waardoor het zich in eigen tempo ontwikkelt.

In de zogenaamde gevoelige perioden ontstaat de spontane wens bij het kind om met een bepaald materiaal te werken. Het kan daarbij kiezen uit de ontwikkelingsmiddelen die Montessori zelf heeft ontworpen zoals de roze toren en de bruine trap.

27

De onderwijzer is leider of leidster, observeert de kinderen en zorgt dat het juiste materiaal op het juiste moment wordt aangeboden. Op de Montessorischool bestaan dus geen klassen waar kinderen overgaan of blijven zitten. De inrichting van een montessoriklas is op kindermaat afgestemd zodat de zelfwerkzaamheid gestimuleerd en ontwikkeld wordt. Zo zijn er lage open kasten waaruit de kinderen zelf hun werk kunnen halen en staan er planten in de vensterbanken en op de losse tafeltjes die door de leerlingen zelf verzorgd worden. Er bestonden in Nederland al enkele Montessorischolen voor 1940 maar echt grote aanhang verwierf dit schooltype vanaf 1960.

Naast Montessorischolen werden er ook Daltonscholen opgericht. Deze scholen zijn opgericht door Helen Parkhurst, een Amerikaanse onderwijzeres in Dalton die acht klassen in haar eentje moest onderwijzen. Zij ontwierp daarvoor een takenstelsel waarbij er een soort afspraak bestond tussen iedere individuele leerling die een taak in een bepaalde tijd moest volbrengen en de onderwijzer die voor de nodige begeleiding moest zorgen. Kenmerkend van het Daltononderwijs zijn de losse klassenverbanden en de schoolgebouwen die een open karakter hebben. In vergelijking met het Montessorionderwijs sprak het Daltononderwijs echter minder aan omdat de taken niet op een eenduidige manier kunnen worden vastgesteld. Hierdoor kan de opzet van Daltonscholen sterk van elkaar verschillen. De eerste Daltonscholen werden vanaf 1920 in Nederland geïntroduceerd.

Vanaf 1970 kwam de Vrije School in opmars. Hierin wordt uitgegaan van de antroposofische wereldbeschouwing van Rudolf Steiner (1861-1925) die staat voor de verbinding van de mens met het geestelijke wezen van de kosmos, de bezielde natuur waarin je eet wat je bent. Steiner heeft antroposofische ideeën uit de achttiende eeuw uitgewerkt. Centraal staan de kunstzinnige vorming, de eurithmie (een specifieke bewegingsleer) en het thematisch werken. Kenmerkend is de individuele aandacht en het werken in jaarklassen waar zittenblijven vermeden wordt. Omdat dit onderwijstype zo'n afwijkend uitgangspunt heeft, heeft er nooit veel animo voor bestaan.

De Jenaplanschool is uit Duitsland afkomstig waar Peter Petersen in de plaats Jena een demonstratie-lagere school had opgericht. Vanaf 1930 werden Jenaplanscholen in Nederland geïntroduceerd. Op een Jenaplanschool worden de instrumentele vakken waaronder lezen, schrijven en rekenen in niveaugroepen geleerd. De niveaugroepen zijn homogene groepen waarin groepslessen worden gegeven. Daarnaast wordt er in stamgroepen gewerkt waarin kinderen van verschillende leeftijden zitten. Hierin wordt ook wereldoriëntatie gegeven.

Al deze pedagogen en onderwijsstromingen hadden gemeen dat ze meer ruimte en aandacht voorstonden voor de individuele ontwikkeling van het kind en dat ze daarmee braken met het starre klassikale onderwijssysteem. Deze vernieuwende ideeën gingen vanaf 1960 het reguliere onderwijs beïnvloeden. Onderwijs moest meer bieden dan een uniforme, passieve en cognitieve ontwikkeling, het moest betrekking hebben op de gehele ontwikkeling van de persoonlijkheid van een kind.

DE INRICHTING VAN HET ONDERWIJS

Naast de schoolwet uit 1920 is de Mammoetwet uit 1968 een andere belangrijke onderwijswet uit de twintigste eeuw. Het zorgde voor meer samenhang in het voortgezet onderwijs door het regelen van doorstromingsmogelijkheden tussen de verschillende schooltypen. Daarnaast moest de samenhang bevorderd worden door het instellen van de brugklas die moest zorgen voor een goede overgang tussen het lager en voortgezet onderwijs en tussen de verschillende schoolsoorten in het voortgezet onderwijs.

Vanaf 1920 was er een steeds grotere behoefte ontstaan aan voortgezette opleidingen na de lagere school. Deze ontwikkeling was in gang gezet door de industrialisatie vanaf het einde van de negentiende eeuw. Vanaf begin 1900 zijn er pogingen ondernomen om meer eenheid te brengen tussen alle onderwijsvormen van lager tot voortgezet onderwijs. Uiteindelijk bracht de Mammoetwet in 1968 alleen samenhang in het voortgezet onderwijs.

Hoewel er al in de Middeleeuwen bewaarscholen bestonden kreeg het kleuteronderwijs pas in 1955 met de wet op het kleuteronderwijs een duidelijke structuur en afbakening. De kleuterschool als officieel apart onderwijsinstituut heeft niet lang bestaan want in 1985 verscheen de wet op het basisonderwijs waarin kleuterscholen en lagere scholen werden opgenomen in de basisschool.

HET KLASLOKAAL IN 1960

VERNIEUWINGEN

Na de Tweede Wereldoorlog vonden er weer ingrijpende veranderingen plaats in de lagere school. Het traditionele klassensysteem met zijn afgewogen porties leerstof per jaar en het daaraan gekoppelde 'overgaan' of 'zitten blijven' ondervond gaandeweg steeds meer kritiek. Mede door de toenemende stimulans van de overheid experimenteerden aan het eind van de zestiger en het begin van de zeventiger jaren vele scholen in Nederland met 'lossere klassenverbanden'. Ook keek men, meer dan voorheen, naar de creatieve vermogens van de leerling en de mate waarin het kind met anderen kon samenwerken. Daarnaast werd democratisering van het onderwijs de leus. Ieder kind moest ongeacht rang, stand of huidskleur zoveel mogelijk de kans krijgen zich in zijn eigen tempo en op zijn eigen specifieke wijze te ontplooiën. Men hoopte op deze wijze leerlingen naar zijn of haar beste vermogens op te leiden en gereed te maken voor het vervolgonderwijs en een beroep.

Doordat de auto vanaf de jaren vijftig steeds meer algemeen goed werd, groeide het wegennet verder uit, onder andere met snelwegen. Steeds meer kinderen werden met de auto naar school gebracht. En net als tegenwoordig was ook de fiets een veel gebruikt vervoermiddel waarmee kinderen naar school gingen.

DE SCHOOL

Een school die men de 'licht-lucht-school' noemt, heeft opvallende elementen. De ramen zijn groot, ze kunnen geheel opengezet worden en de kinderen kunnen makkelijk naar buiten kijken. Tijdens de wederopbouw werden veel scholen op deze wijze gebouwd. De scholen uit deze tijd hebben een zeer open bouw hebben. Veel nieuwe scholen beschikken over een centrale hal voor gezamenlijke programma's, handenarbeidlokalen en gymnastiekzalen.

HET ONDERWIJS

Hoewel het onderwijs nog klassikaal georiënteerd was werden de klassenverbanden losser waardoor niet alle leerlingen met alle vakken even ver waren. De klas was opgedeeld in groepjes die voor afzonderlijke vakken op hun eigen niveau en op eigen tempo werkten.

Uit de individuele leerlingensetjes bestaande uit losse tafeltjes en stoeltjes blijkt dat de aanpak van het onderwijs in de lagere school langzamerhand verschoof van het klassikale lesgeven naar het lesgeven in niveaugroepjes. Vanaf 1960 begon men de tafels daarom niet langer in rijen te zetten maar werden ze in groepjes neergezet. De leerlingen konden zich nu ook vrijer door de klas bewegen bijvoorbeeld om boeken en schriften uit een van de lage kasten te halen.

LEERMIDDELEN EN VAKKEN

In de banken in dit lokaal zitten nog inktpotten met schuifjes maar vanaf 1960 werden er geen schoolbanken meer gemaakt met inktpotten. De balpen werd al in de jaren veertig uitgevonden en vanaf die tijd gaandeweg op school gebruikt. Geleidelijk aan werd de kroontjespen ook vervangen door de met inktpatronen gevulde vulpen. Op sommige scholen wordt de balpen bewust niet gebruikt omdat de manier waarop de balpen vastgehouden moet worden niet bevorderlijk voor het handschrift zou zijn.

Het kind kreeg volop de kans om zich individueel op allerlei terreinen, met name op expressief gebied, te ontplooiën. Er werd nu meer dan voorheen aandacht geschonken aan creatieve vakken zoals muziek maken en toneelspelen. In plaats van het natekenen van tekenvoorbeelden ontstond nu het vrije tekenen en daarnaast het schilderen, knutselen en kleuren. Omdat de logge tweezitsbanken plaats hadden gemaakt voor de losse tafeltjes en stoeltjes kon alles gemakkelijk aan de kant worden geschoven.

Na de Tweede Wereldoorlog nam het gebruik van technische hulpmiddelen toe. Schoolradio en film werden steeds vaker gebruikt en ook de schooltelevisie deed zijn intrede. In 1947 wordt de Stichting Nederlandse Onderwijsfilm opgericht die films en filmstroken beschikbaar stelde aan deelnemende scholen.

Bij de tafel van de onderwijzer staat de luidspreker van de radio-distributie of draadomroep. Dit was een systeem van geselecteerde zenders waarop de schoolprogramma's storingvrij door de P.T.T. werden uitgezonden. De knop aan de muur regelde de zenderkeuze van 4 zenders en het geluidsvolume. Tot in de jaren zestig beschikten duizenden gezinnen over draadomroep. Door de uitvinding van de F.M.kanalen won uiteindelijk de radio vanwege de veel grotere zenderkeuze.

In 1964 begon de NOT, Nationale Onderwijs Televisie, met speciale uitzendingen en programma's voor scholen. Men verwacht veel van dit nieuwe leermiddel dat de onderwijzer kon helpen bij het vormgeven van actueel onderwijs.

De filmstrookprojector zoals achter in de klas te zien werd vaak gebruikt in combinatie met een radioles. Een belangrijk didactisch nadeel van deze zogenaamde radiovisielessen lag in het dwingende karakter ervan. Door de vaste volgorde van de geprojecteerde beelden werd de leraar buiten spel gezet. Daar stond tegenover dat het een goedkoop en eenvoudig te gebruiken leermiddel was.